

HOMO S@PIENS

(Heideggerovo poimanje tehnike u procesima suvremene globalizacije)

Tomislav Smiljanić

SPECTRUM
časopis
studentata
KBF-a

BIOETIČKI BLOK

Uvod

Čovječanstvo se nalazi u novoj povijesnoj situaciji. U našoj znanstveno–tehničkoj civilizaciji ta nova povijesna situacija ima svoje ime – globalizam. Globalizam je temeljna karakteristika suvremenog svijeta. Sve se globalizira i postaje globalno. Svijetom upravlja globalni kapital. Zavladao je globalna kultura sa svojom globalnom aksiološkom ljestvicom koju prenose globalni mediji. Sve vrijednosti 20. st. postale su upitnima. Nije više samo ugrožen čovjek pojedinac nego svakoga trenutka i cijelo čovječanstvo. Mogući su ne samo genocid i ekocid nego i globocid. Orwell (1984) i Huxley (*Brave New World*) su u svojim knjigama opisali opasnost od stvaranja totalitarnog čovječanstva, kristalne palače u kojoj je cilj napredak, a ne sreća čovjeka, i u kojoj se čovjeka, kako bi se napredak mogao sve brže razvijati, pretvara u programiranu funkciju, u sredstvo za ostvarivanje progressa. Čovjekov kolektivni um stvorio je *čudovišta* koja djeluju po svojim zakonitostima. Stalno ubrzanje tehničkog i tehnološkog progressa i stvaranje tehničkog društva omogućio je globalizmu da nameće svoj svjetonazor koji želi pretvoriti svijet u *mravinjak* i čovjeka u *mrava*, koji će živjeti u zajednicama u kojima će svaki *mrav* obavljati svoj dio posla. Dakle želi se stvoriti ljudsko društvo u kojem će svi biti jednaki, u kojima će čovjek biti pasivno biće koje će prestati misliti, jer će umjesto njega misliti *veliki mozak*, *big brother*.

Najpoznatiji filozofi prošloga stoljeća također su problematizirali tehniku i njezin utjecaj na čovjeka današnjice. Tko je imalo upućen u filozofsku literaturu zna da se govori o Martinu Heideggeru (*Die Frage nach der Technik*) i Karlu Jaspersu (*Die geistige Situation der Zeit*). Njima uz bok možemo pridodati i Nikolaja Berdjajeva sa svojim manje poznatim spisom, ali također značajnim, *Čovjek i stroj*. U ovom radu pokušat ću iznijeti glavne implikacije tehnike onako kako ju shvaća filozof iz Todtnauberske kolibe. Heidegger nam govori o biti tehnike, odnosno primijenjene znanosti. Bit tehnike moramo shvatiti drugačije nego povezanost prirodnih znanosti i teh-

nike. Na tom putu otkrivanja biti tehnike, Heidegger nam otvara pogled da prepoznamo kako je ovaj naš planet prepun nevjerovatnih ljepota, ali i pun zastrašujućih opasnosti.

1. Heideggerovo pitanje o biti tehnike

Kada pitamo o tehnici utiremo neki put. Stoga je vrijedno pažnju usmjeriti na taj put. Taj put je put mišljenja.¹ Heidegger je čvrsto uvjeren da svi putovi mišljenja vode kroz jezik, a jezik je istinsko boravište čovjeka u njegovu tubitku. Čovjek govori jezik, ali jezik i sam govori. Bitak svega što jest stanuje u riječi. Jezik je kuća bitka.² Heidegger će o tehnici progovoriti također kroz jezik, kroz ono govoreno. U svom traženju odgovora o biti tehnike, Heidegger je također uočio, kao i Jaspers, probleme koji su postali planetarni. Ti problemi su tehničke i gospodarske naravi. Sve je zapalo u krizu nad kojom nije moguće imati pregled, nije moguće pojmiti ni jedan njezin razlog, ne bi li mogao biti ispravljen. Zemaljska kugla je postala jedan zatvoreni prostor u kojemu se tehnološki progressi združuju kako bi razvijali svoju povijest.³ U toj povijesti naš tubitak je otvoren spram biti tehnike, tako da mi ono tehničko možemo iskusiti u njegovu ograničenju, ako odgovorimo toj biti tehnike. Ipak, za razliku od tradicionalnoga antropologijskog pristupa tehnici od stroja, mašine, aparata, koji se očituju kao instrumentalni bitak tehnike, Heidegger tehniku shvaća obuhvatnije i dublje od njezine antropologijske razine. Tako promatrana tehnika i na antropologijskoj ra-

¹ Usp. M. HEIDEGGER, »Pitanje o tehnici«, u: ISTI, *Kraj filozofije i zadaća mišljenja. Rasprave i članci*, Naprijed, Zagreb, 1996, str. 221.

² Usp. M. HEIDEGGER, »Bit jezika«, u: ISTI, *Kraj filozofije i zadaća mišljenja. Rasprave i članci*, str. 345–351.

³ Usp. K. JASPERS, *Duhovna situacija vremena*, MH, Zagreb, 1998, str. 81–85.

zini ne samo da nije sredstvo nego ona iz sebe ispostavlja i sebi odgovarajuće svrhe koje se postižu tim tehničkim sredstvima. S pravom Heidegger ne prihvaća takvo tradicionalno i antropologijsko shvaćanje tehnike kao sredstva jer ne pogađa bit tehnike. *Tehnika nije isto što i bit tehnike*⁴

Za Heideggera onda i bit tehnike nije uopće ništa tehničko.⁵ Također bit tehnike ne leži ni u stapanju prirodnih znanosti i tehnike.⁶ Bit tehnike otkriva se u onom još neotkrivenom što se čovjeku očituje kao *po-stav* (Gestell), a njezina je vladavina u usudu otkrivanja.⁷ Dakle, bitak tehničkog je *postav*, riječ što ju je Heidegger rabio unatoč nejasnoći njezinog značenja. Mnogi su interpreti primijetili da Heidegger nije lako razumljiv pri određenju tehnike, upravo zbog ove riječi *Gestell*. Slične su probleme imali i Grci kada je Platon uveo u filozofiju riječ ideja, kako bi izrazio konstelaciju bitka (ideje), bića (slike – eidolon) i biti čovjeka koji živi u ideirajućem odnosu spram svega.

Riječ *Gestell* može se naslutiti iz spisa *Identität und Differenz* u kojem Heidegger traga za konstelacijom bitka bića i čovjeka. U kritici antropologijskog stava koju izražava ovaj spis, mnije Heidegger riječ atomsko doba da bi iskusio kako danas, u tehničkom svijetu pribiva bitak. Ali smijemo li tehnički svijet bez daljnjega izjednačiti s bitkom? Očigledno ne smijemo, jer je rezultat toga svođenje svijeta tehnike na čovjeka i neka vrsta etike rabljenja tehnike, *etika tehničkog svijeta*. U mišljenju u kojem je tehnika samo *stvar čovjeka* ne čuje se *nagovor bitka koji govori u biti tehnike*.⁸ Taj govor otkriva nam da je naša cjelokupna egzistencija izazvana na planiranje i obračunavanje svega. Upravo je bitak uspostavio takvu konstelaciju u kojoj je izazvan da *pušta bića da se pojave u vidokrugu računljivosti*. U toj istoj mjeri je izazvan i čovjek. Svrha ove Heideggerove analize u eseju *Identität und Differenz* jest pokazati kako nije ni do bitka, niti do bića, a niti je stvar čovjeka što se među njima uspostavio tehnički odnos. Odnos je uvijek trostran: bitak, biće i čovjek u njegovoj biti. Oni su međusobno *iza-*

zvani – postavljeni, njih povezuje uzajamno postavljanje ili postav (Gestell).⁹

Dakle, *tehnika je ono što od nas zahtijeva, da ono, što se uobičajeno razumije pod bit, mislimo u jednom drugom smislu*.¹⁰ Zasiurno u smislu Heideggerova tumačenja bitka, jer se tada bit tehnike otkriva dvoznačnom. *Bit je tehnike u visokom smislu dvoznačna. Takva dvoznačnost upućuje nas u tajnu svega otkrivanja, tj. istine (ἀλήθεια)*.¹¹ Grčka riječ ἀλήθεια se izvodi iz λήθη (= zaborav, skrivenost) i/ili λανθάνω (= skriven, nepoznat), te s prefiksom ἀ (alfa privativum) ukazuje na određeno ili suprotno značenje, upravo neskrivenost ili otkrivenost, nezaboravljenost ili poznatost. Tako aludirajući na Heideggera definira tehniku i P. Koslowski kad kaže da je *ona proizvodnja onoga što uistinu nikada ne bi postojalo bez čovjeka... Tehnika je puštanje da se otvori ono što je skriveno*.¹² Heidegger će se dakle pitati kako smo to zabludjeli jer *mi pitamo o tehnicu, a dospjeli smo samo do ἀλήθεια, do otkrivanja. Što ima bit tehnike s otkrivanjem? Odgovor: sve. Jer na otkrivanju se temelji svako proizvođenje (...)* Tehnika, dakle, nije samo sredstvo. Tehnika je neki način otkrivanja (...) Tehnika bivstvuje u području, u kojem se stječe otkrivanje i neskrivenost, ἀλήθεια, istina.¹³ Ključna riječ u ovom tekstu je pro-iz-vođenje (ποίησις). Upravo na temelju ove riječi povezane s filozofskim značenjima grčkih riječi τέχνη i φύσις Heidegger je došao do biti tehnike, do ἀλήθεια; do toga što to zapravo otkriva tehnika ili čini da bude neskriveno? Odgovor je jasan – otkriva svoju bit. Prema tome, *to otkrivanje, koje vlada modernom tehnikom se ne razvija, međutim, sada u pro-iz-vođenje u smislu ποίησις. Otkrivanje, koje vlada u modernoj tehnicu jest izazivanje, koje prirodu postavlja u svrhu isporuke energije, a koja kao takva može biti vađena i isporučena... Ona je postavlja u smislu izazivanja*.¹⁴ Stoga Heidegger pro-iz-vođenje, ποίησις, misli u svoj njegovoj širini i u smislu grčke filozofije. Ono ne znači samo rukotvorno zgotovljivanje, niti umjetnički-spjevno izvođenje, *pro-iz-vođenje*

⁴ M. HEIDEGGER, »Pitanje o tehnicu«, u: ISTI, *nav. dj.*, str. 221.

⁵ *Isto*

⁶ *Isto*, str. 236.

⁷ *Isto*, str. 236–241.

⁸ Usp. M. GALOVIĆ, *Uvod u filozofiju znanosti i tehnike. Znanost i tehnika u razdoblju nagovještaja povijesnog obrata*, Biblioteka »Filozofska istraživanja«, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1997, str. 115.

⁹ Usp., *isto*, str. 115–116.

¹⁰ M. HEIDEGGER, »Pitanje o tehnicu«, u: ISTI, *nav. dj.*, str. 242.

¹¹ *Isto*, str. 244.

¹² Citirano prema: T. MATULIĆ, *Religija i tehnika*, u: Filozofska istraživanja 88 (1/2003), str. 20.

¹³ M. HEIDEGGER, »Pitanje o tehnicu«, u: ISTI, *nav. dj.*, str. 227–228.

¹⁴ M. HEIDEGGER, »Pitanje o tehnicu«, u: ISTI, *nav. dj.*, str. 228–229.

izvodi nešto iz skrivenosti u neskrivenost.¹⁵ Iz takvog tumačenja provire i φύσις kao ποιήσις u najvišem smislu, jer *po φύσει prisutno otvara pro-iz-vođenje, npr. otvaranje cvijeta u procvatu, u sebi samom. Ono rukotvorno i umjetnički proizvedeno, npr. srebrna plitica, ne nastaje pro-iz-vođenjem po sebi samom, nego pro-iz-vođenjem nekog drugog, obrtnika i umjetnika.*¹⁶ Zato su u starom značenju riječi φύσις kao iskonsko iskršavanje, Grci sve postojeće mislili i iskušavali kao od sebe iskršavajuće prirodno biće; najviši temelj, bitak svega promatrao se pod riječju φύσις. Kršćani i tadašnja teološka misao poimali su ovom riječju božanski uzrok, Stvoritelja. Ovakve razlike poprimaju onda i antropološke implikacije. Grci su poimali čovjeka kao po prirodi umno biće, a kršćani kao sliku Božju.¹⁷

Nas zanima ponajprije kako se otkriva bitak i u njegovu okružju pokazuje biće u tehničkome svijetu. Napomenuli smo konstelaciju u kojoj se bitak i biće odnose jedan prema drugome u eseju *Identität und Differenz*. Potrebno je analizirati grčku riječ τέχνη i promotriti je u svijetlu u kojem je Heidegger shvaća kako bismo se upitali što znači i samo ime *tehnika*. Heidegger upozorava na dvije bitne stvari na koje moramo skrenuti pozornost. One određuju značenje grčke riječi τέχνη. Τεχνικόν znači nešto takvo što pripada k τέχνη. Heidegger uz ovu riječ veže i riječ ιδέα koja označuje lijepe i visoke umjetnosti a ne samo obrt i umijeće. Τέχνη pripada pro-iz-vođenju, ποιήσις-u; ona je nešto poietičko.¹⁸ Drugo, Heidegger uočava da još od Platona, riječ τέχνη se povezuje s riječju επιστήμη. Ove riječi promišlja i Aristotel u *Nikomahovoj etici* (VI, c. 3 i 4). Te riječi znače – znati se snaći u čemu, razumjeti se u što. To znanje je otkrivanje. Τέχνη je način αληθεύειν. Zato τέχνη ne kazuje samo nešto što je način pravljenja i izgradnje nego u imenovanom otkrivanju, *kao otkrivanje, a ne kao izrađivanje, τέχνη jest pro-iz-vođenje.*¹⁹

Tehniku označuje čitav slijed načina: otkrivanje, izazivanje, stavljanje, postavljanje, upostavljanje, isporučivanje. Ono zbiljsko govori o tehnicu da je ona *po-stava*.²⁰

¹⁵ Usp. *isto*, str. 226.

¹⁶ *Isto*

¹⁷ Usp. M. GALOVIĆ, *nav. dj.*, str. 114–115.

¹⁸ Usp. M. HEIDEGGER, »Pitanje o tehnicu«, u: ISTI, *nav. dj.*, str. 227.

¹⁹ Usp. *isto*, str. 226–228.

²⁰ Usp. T. MATULIĆ, u: *nav. čl.*, str. 20.

*Postava znači ono sabiruće – imenovana stavljanja, koje čovjeka postavlja, tj. izaziva, da ono zbiljsko na način naručena postavljanja otkriva kao ostavu. Postava znači način otkrivanja, koji vlada u biti moderne tehnike, a samo nije ništa tehničko.*²¹

2. Tehnika ili bit tehnike – opasnost za čovjeka?

Pitanje o tehnicu postalo je pitanje o sudbini čovjeka i sudbini kulture. Vjera civiliziranog čovjeka postala je vjera u tehniku, u njezinu moć i njezin beskrajni razvitak. Čovjek postaje oruđe proizvodnje. Stvar se postavlja nad čovjeka. Stroj se postavio između čovjeka i prirode, i nije samo čovjeku pokorio prirodne sile, nego je pokorio i samog čovjeka, stroj ga nije oslobodio; on ga je zarobio. Doveo ga je u novi oblik ovisnosti i ropstva, mnogo većeg nego što je mogao osjetiti u neposrednoj ovisnosti o prirodi. U opasnosti je sam čovjek koji je slika i prilika Boga a sve više postaje slika i prilika stroja i tako prestaje postojati. U ovome smjeru kreće se promišljanje o tehnicu Nikolaja Berdjajeva.²² Slično promišlja i Oswald Spengler u svojoj knjizi *Čovjek i tehnika*,²³ kada tvrdi da je tehnika uvijek sredstvo, a ne cilj; ne može biti tehničkih ciljeva života, mogu biti tek tehnička sredstva, a ciljevi života leže uvijek u drugoj oblasti, u oblasti duha. Na posljedice tehnološkog progressa, točnije sada već i biotehnološke revolucije, i posljedice za cijelo čovječanstvo upozoravaju i suvremeni autori, među njima su svakako vrijedni pažnje Francis Fukuyama i Jeremy Rifkin.²⁴

Za razliku od svih ostalih mislioca Heidegger izričito govori, i u tome je njegov *okret u pitanju tehnike*, da *ono opasno nije tehnika. Nema nikakve demonije tehnike, nego naprotiv – ima tajne njezine biti. Bit tehnike je kao usud otkrivanja – opasnost.*²⁵

²¹ M. HEIDEGGER, »Pitanje o tehnicu« u: ISTI, *nav. dj.*, str. 234.

²² Usp. N. BERDJAJEV, »Čovjek i stroj«, u: *Čovjek i tehnika. Kulturno-filozofski eseji*, MH, Zagreb, 1944, str. 115–130.

²³ O. SPENGLER, »Čovjek i tehnika«, u: *Čovjek i tehnika. Kulturno-filozofski eseji*, MH, Zagreb, 1944, str. 101–114.

²⁴ F. FUKUYAMA, *Kraj čovjeka? Naša posljednj ljudska budućnost. Posljedice biotehnološke revolucije*, Izvori, Zagreb, 2003; J. RIFKIN, *Biotehnološko stoljeće. Trgovina genima u osvjet vrlog novog svijeta*, Naklada Jesenski i Turk – Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 1999.

²⁵ M. HEIDEGGER, »Pitanje o tehnicu«, u: ISTI, *nav. dj.*, str. 240.

Heidegger je 1949. god. u Bremenu održao i predavanje *Opasnost (Die Gefahr)*, koje pripada također ovom sklopu razmišljanja. Pod riječju udes Heidegger kao i u raščlanjivanju svake druge riječi ne misli ono što se obično podrazumijeva tom riječju, nego ju produbljuje i pridaje joj svoje značenje i razumijevanje. Tako pod udesom misli na područje unutar kojeg se svaki put raskrivanje dovodi na svoj put. Čovjek je u tom području, a to znači da on nije determiniran; on je ovdje i nigdje drugdje slobodan. Sloboda, stoga, ne pripada samo volji, nego je ona i ontologijski fenomen, naprosto pojava u bitku. Ako spoznamo po-stav, ne kao sudbinu, nužnost, nego kao udes raskrivanja, tada obitavamo već u slobodi, na čistini udesa.²⁶ Čovjek već stoji u bitnom području po-stava. Time je Heidegger naznačio da naše pitanje mora glasiti ne kako čovjek stupa u odnos prema tehnici, nego kako odnos, u kojem već jesmo, odgovara samoj biti tehnike; jesmo li se upustili kao ljudi u to u čemu bituje sam po-stav? Upravo kroz iskustvo biti tehnike, a ne pojma tehničkog, osjećamo se zaokupljeni na oslobađajući način. Suprotno, naći ćemo se u opasnosti i ugroženosti jer *prava ugroženost ide čovjeka već u njegovoj biti. Vladavina po-stave prijeti mogućnošću, da bi čovjeku moglo biti uskraćeno da svrati u neko izvornije otkrivanje, te tako iskusi pririjek prvotnije istine (...) Po-stav iskrivljuje sjaj i vladavinu istine.*²⁷

Atomska bomba, nuklearno i biokemijsko oružje, i sva ostala razorna vojno-tehnička sredstva nisu jedina opasnost za čovječanstvo, još veća je opasnost po-stav, utjelovljenje nad nama kobno-sjajećeg, u kojem čovjek sebi uskraćuje razabrati glas jedne prvotnije istine; da krivo shvati ono neskriveno. I kao što je živi Bog učinjen Bogom filozofa, tako i živa priroda prirodnom znanstvenika svjedoči samo da je udes na način postava krajnja opasnost.²⁸ *Tako, dakle, gdje vlada po-stava po-stoji opasnost u najvišem smislu.*²⁹

Čovjek više ne susreće sebe sama, ne više to što naziva svojom biti. On sebe previđa kao toga koji je oslovljen i koji treba da odgovara. On više ne *ek-sis-tira*, nije više odgovoran, ne spo-

znaje više da do sebe nikad ne dospijeva samo i jedino u susretu sa samim sobom. Postavljanje uklanja svaku drugu mogućnost raskrivanja.³⁰ To uklanjanje sprječava onda i ποιησις, kao što zahvaća i u φύσις, čak zastire, da je i tehničko raskrivanja još uvijek vrsta raskrivanja. To oduzima sebi bit tehnike, samim time što se javlja u samom tehničkom procesu i procesiranju, i u njemu sve drugo upija i prepušta atrofiranju.³¹ Heidegger sad razvija vlastito shvaćanje biti po-stava vraćajući se na pjesnika Hölderina i njegove stihove: *Gdje postoji opasnost, tu raste ono spasonosno*³² zato *mi gledamo u opasnost, a uočavamo rast onoga spasonosnog.*³³ Iskustvo opasnosti mora začu u najdublju nutrinu ugroženosti, i zbog toga Heidegger može preuzeti Hölderinove pjesme iz razdoblja ludila: Hölderinov neuspjeh i njegova bolest pokazuju iskustva koja se moraju prihvatiti, da se prihvati neuspjeh sam. Stihovi *Patmosa* imaju taj smisao da opasnost nije daljina nego blizina bogova. Heidegger ukazuje i u *Holzwege* u članku *Čemu pjesnici?* oslanjajući se na Hölderina, na najveću opasnost koju označuje tehnika, ponavljajući zajedno s Rilkeom, da su sve stvari postale pukom robom univerzalnog tržišta, dimenzija svetoga, i prije već dimenzija istine bitka, tako je iskrivljena da to samo iskrivljavanje ostaje iskrivljeno.³⁴ Hölderin pod spašavanjem također ne misli jednostavno na daljnje puko osiguranje postojanja, nego na dospijevanje u bit, da time opet postane vidljiva kao bit, kojom se rasvjetljuje sve ostalo. Freiburški mislilac pod biti ne poima *quidditas*, nego trajanje, kao što je to dopušteno od strane dopuštajućeg. Spašavanje kao stjecanje u bit, misli se: spaziti bitujuće u tehnici, trajujuće, dopuštajuće; kao bitujuća tehnika je udes raskrivanja. U po-stavu ispoljava se *najdublja čovjekova – supripadnost dopuštajućem.*³⁵ U ovom Hölderinovom stihu zrcali se i pjesnički izraz i dvoznačna bit tehnike koja izaziva da se s jedne strane, uđe u ono *postavljanje*, a sama se *dogada*, s druge strane, u *dopuštajućem*, u slobodi udesa, spasonosnom, za koji pravi način ulaženja i

²⁶ Usp. R. WISSER, *Martin Heidegger u mišljenju na putu*, DEMETRA. Filozofska biblioteka Dimitrija Savića, Zagreb, 2003, str. 144–147.

²⁷ M. HEIDEGGER, »Pitanje o tehnici«, u: ISTI, *nav. dj.*, str. 240.

²⁸ Usp. R. WISSER, *nav. dj.*, str. 146–147.

²⁹ M. HEIDEGGER, »Pitanje o tehnici«, u: ISTI, *nav. dj.*, str. 240.

³⁰ R. WISSER, *nav. dj.*, str. 147.

³¹ *Isto*

³² *Isto*, str. 148.

³³ M. HEIDEGGER, »Pitanje o tehnici«, u: ISTI, *nav. dj.*, str. 245.

³⁴ Usp. O. PÖGGLER, »Heideggerov susret s Hölderinom«, u: M. HEIDEGGER, *Hölderinove himne »Germanija« i »Rajna«*, DEMETRA, Filozofska biblioteka Dimitrija Savića, Zagreb, 2002, str. 336–337.

³⁵ Usp. R. WISSER, *nav. dj.* str. 148.

primjeravanja nije odgovaranje, nego odgovornost koju ima čovjek na *čistini udesa* kao biće čiji odgovori ne moraju odgovarati, niti mogu na sva postavljena pitanja, pa tako i na pitanje o biti tehnike, ali čiji odgovori moraju postati odgovorniji.

3. Vodi li iz tehnike put ka razumijevanju umjetnosti?

Heidegger je svoje predavanje *Pitanje o tehnicu* držao u okviru serije predavanja o *Umjetnostima u stoljeću tehnike*. Umjetnost treba pustiti da bude umjetnost, izvorni način raskrivanja. Pitamo se je li ona jest to, budući da je tehnika na način postava najviša opasnost; da uklanja svaki drugi oblik raskrivanja. Skriva li umjetnost kao način raskrivanja to spasonosno u našem vremenu? Meditirajući Hegelovu filozofiju estetike, Heidegger postavlja pitanje nije li način umjetnost nešto prošlo za naše doba?³⁶ *To nitko ne može znati, je li umjetnost obistinila tu najvišu mogućnost svoje biti posred krajnje opasnosti.*³⁷

Već smo konstatali da nam Heidegger govori kako prije nije samo tehnika nosila ime τέχνη, nego je značila i ono otkrivanje, pro-iz-vođenje istinitoga u lijepo. Τέχνη je značila i ποίησις lijepih umjetnosti. I umjetnost se zvala samo τέχνη. Ona je bila mnogostruko otkrivanje. Bila je smjerna, πρόμος, tj. ponizna prema vladanju i čuvanju istine. Umjetnost nije pripadala kulturnom sektoru stvaranja, njezina djela nisu bila predmet estetskog motrenja i uživanja. Ime τέχνη je nosila zato što je bila pro-iz-vodeće otkrivanje te stoga pripadala ποίησις-u. Ovo ime obilježuje svu umjetnost, ono što je lijepo, i ono pjesničko, poeziju.³⁸

Heidegger hoće reći da se promišljanje tehnike, *jer bit tehnike nije ništa tehničko*, mora dogoditi u području koje je s jedne strane biti tehnike srodno, a s druge strane od nje različito; to područje je umjetnost. Mi nismo od tehnike iskusili ono bivstveno tehnike, a niti od estetike ne čuvamo ono bivstveno umjetnosti.³⁹

³⁶ Usp. M. HEIDEGGER, *Holzwege*, Frankfurt/Main, 1950., str. 67.

³⁷ M. HEIDEGGER, »Pitanje o tehnicu«, u: ISTI, *nav. dj.*, str. 246.

³⁸ Usp. *isto*, str. 245–246.

³⁹ Usp. M. HEIDEGGER, »Pitanje o tehnicu«, u: ISTI, *nav. dj.*, str. 247.

Što više pitajući promišlja Heidegger bit tehnike, bit umjetnosti mu postaje tajnovitija. Razlog tajnovitosti je blizina opasnosti, ali približavanje toj opasnosti osvjetljava put u ono spasonosno. *Što znači spasiti, spašavati? To znači: odriješiti, osloboditi, poštedjeti, izbaviti, uzeti u zaštitu, očuvati. Lessing još upotrebljava riječ spasenje naglašenije u smislu opravdanja: vratiti što natrag u ono pravo, bitno, u tome očuvati. To pravo spasonosno je čuvanje istine.*⁴⁰ Zači u to spasonosno, što više iskusiti ono bivstveno tehnike i očuvati ono bivstveno umjetnosti znači postati više onima koji pitajući pitaju i pitanja držati otvorenima u pravcu onoga što iz njega sjaji.

4. Nur noch ein Gott kann uns retten?

U razgovoru za *Spiegel* 23. 9. 1966, u kolibi u Todtbaubergu, Heidegger je u jednom trenutku izustio jednu od svojih najpoznatijih rečenica o kojoj se još i danas raspravlja i pokušava odgonetnuti njezino pravo značenje. On je uskliknuo: *Može nas spasiti samo još jedan bog!*⁴¹ U ovom razgovoru koji se naziva njegov filozofski i politički testament, progovara još jednom o opasnostima tehničkog ustrojstva svijeta, odrekavši bilo kakvu mogućnost nadilaženja takva svijeta filozofiji i *svakom tek ljudskom mišljenju i nastojanju (...)* *Ostaje nam jedina mogućnost da u mišljenju i pjevanju spremamo jednu spremnost za pojavu boga ili za odsutnost boga u zalazu, da pred odsutnim bogom zađemo;*⁴² također na kraju razgovora osvrće se i na ono najvlastitije umjetnosti.

Heideggerova izjava *može nas spasiti samo još jedan bog* nije bila religijska izjava, izjava nade vjernika koji očekuje božanski povratak. Nije to bog mitologije niti osobni Bog kršćanske objave. On je nazvan bogom filozofa, božanskim umom, božanskim bitkom. Iz toga nam se nameće pitanje *kako to bog dolazi u filozofiju?*⁴³

Kako Bog dolazi u filozofiju, ne samo u novovjekovnu, nego u filozofiju kao takvu? (...) *Pitanje: Kako to Bog dolazi u filozofi-*

⁴⁰ M. HEIDEGGER, »Okret«, u: ISTI, *Kraj filozofije i zadaća mišljenja*. Rasprave i članci, Naprijed, Zagreb, 1996, str. 255.

⁴¹ M. HEIDEGGER, u: »Der Spiegel«, *Gespräch mit Martin Heidegger am 23. September 1966*, Nr. 23/1976, str. 209.

⁴² *Isto*

⁴³ Usp. M. GALOVIĆ, *nav. dj.*, str. 159.

ju? možemo promisliti shodno stvari samo onda, ako je pri tome dovoljno osvjetljeno ono kamo to Bog treba da dođe – filozofija sama (...) Uzmemo li, međutim, da je filozofija kao mišljenje slobodno, iz sebe same izvršeno sebeupuštanje u biće kao takvo, onda Bog može dospjeti u filozofiju samo ukoliko filozofija iz sebe same, po svojoj biti, zahtijeva i određuje, da Bog i kako Bog u nju dolazi.⁴⁴ Da li je Bog živ ili mrtav, o tome se ne odlučuje religioznošću ljudi, a još manje teološkim aspiracijama filozofije i prirodne znanosti. Je li Bog Bog, to se stječe iz konstelacije bitka i unutar nje.⁴⁵

Nije nam namjera dokazivati Heideggerovu vjeru u kršćanskoga Boga niti nešto više od toga, ali nužno nam se postavlja pitanje je li moguća uopće filozofija, pa onda posebno filozofija prirodne znanosti i tehnike bez ikakve ideje boga, božanskog bitka, prvog uzroka, vječnog principa svega bivstvujućeg (?), iako se danas znanstveno-tehničke djelatnosti uglavnom vode načelom *etiamsi Deus non daretur*.⁴⁶ Važnije je shvatiti da nema filozofije bez boga, bila ona znanost ili ne, tragala ona za istinskom naravi bića, razvijala transcendentalne temelje njihova opredmećivanja, ili ih apsolutno znanstveno-metafizički

ispostavljala kao svoj vlastiti bitak (...) Novovjekovna filozofija je pokazala da se čovjek može rastati od prirode, pretvoriti je u materijal za tehničko raspolaganje, ali pokazala je i da ne može održati svoj integralni ljudski bitak, duhovnu osobnost i moralnost bez božanskog bitka.⁴⁷ To je i jedan od razloga da se filozofija rastvara u pojedinačne znanosti kao što su psihologija, logika, politologija itd. Ulogu filozofije preuzele su danas pojedinačne znanosti. Kibernetika je stupila na mjesto filozofije, postala je *drugo mišljenje*. Ono je dovelo do završetka filozofijskog zdanja, ali nije za nas postalo ništavno. Nastupila je zadaća mišljenja čija je uloga da u svojim granicama pomogne da čovjek tek dospije do jednog zadovoljavajućeg odnosa prema bivstvu tehnike, jer *način mišljenja tradicionalne metafizike, koja je završena s Nietzscheom, više ne nudi mogućnost da*

se misaono iskuse temeljne crte ovog tehničkog doba svijeta koje tek počinje.⁴⁸ Pitanje o biti tehnike ostaje otvorenim.

Zaključak

Čovjek u sebi nosi želju koja ga tjera da neprestano nadilazi prirodu, njome ovlada, sebi ju pokori i podvrgne. Samim time on nadilazi i samog sebe i stavlja se u središte kozmosa. Znanstveno–tehničko doba mu to omogućava da čini svakog dana sve više i više jer njezin razvoj raste nezaustavljivim koracima. Znanost i tehnika osilili su čovjeka i utrle mu put više nego ikad prije da nadvlada nenadvladivo, premosti nepremostivo, prekorači neprekoračivo. Ipak, možda ni *postmodernog čovjeka* danas više nema; na njegovo mjesto stupio je *tehnokratski čovjek*, koji *više nigdje ne susreće samog sebe, tj. svoju bit* (M. Heidegger), odnosno *on ne zna više što on jest, ali također istodobno zna da on to ne zna* (M. Scheler). Možda bi Nietzsche, da je živ, danas pisao o *tehničkom nihilizmu*. Stajališta Martina Heideggera koje smo ukratko iznijeli, a stajališta postoje zato da se od njih polazi, a ne da se ostane na njima, govore nam koliko je ozbiljna i upitna ne samo egzistencija čovjeka pojedinca nego i čitavog čovječanstva. Kao što je boravio u *blizini* i u *otvorenosti bitka*, Martin Heidegger je *obitavao* i u blizini aktualnih svjetskih događanja čija se zgoda uvijek tiče čovjeka čiji *tubitak* egzistira kao *bitak u svijetu*. Promišljajući i pitajući o tehnici on nas poziva da nastojimo iskusiti ono bivstveno tehnike jer se to tiče nas samih.

Literatura

- BERDJAJEV, N., »Čovjek i stroj«, u: *Čovjek i tehnika. Kulturno – filozofski eseji*, MH, Zagreb, 1944.
- FUKUYAMA, F., *Kraj čovjeka? Naša poslijeljudska budućnost. Posljedice biotehnoške revolucije*, Izvori, Zagreb, 2003.
- GALOVIĆ, M., *Uvod u filozofiju znanosti i tehnike. Znanost i tehnika u razdoblju nagovještaja povijesnog obrata*, Biblioteka »Filozofska istraživanja«, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1997.

⁴⁴ M. HEIDEGGER, »Onto-teo-loški ustroj metafizike«, u: ISTI, *Kraj filozofije i zadaća mišljenja. Rasprave i članci*, Naprijed, Zagreb, str. 307.

⁴⁵ M. HEIDEGGER, »Okret«, u: ISTI, *nav. dj.*, str. 259.

⁴⁶ Usp. T. MATULIĆ, *nav. čl.*, str. 21–22.

⁴⁷ M. GALOVIĆ, *nav. dj.*, str. 159.

⁴⁸ Usp. M. HEIDEGGER, »Der Spiegel«, *Gespräch mit Martin Heidegger am 23. September 1966*, Nr. 23/1976, str. 209–211.

- HEIDEGGER, M., *Hölderinove himne »Germanija« i »Rajna«*, DEMETRA, Filozofska biblioteka Dimitrija Savića, Zagreb, 2002.
- HEIDEGGER, M., *Holzwege*, Frankfurt/Main, 1950.
- HEIDEGGER, M., *Kraj filozofije i zadaća mišljenja*. Rasprave i članci, Naprijed, Zagreb, 1996.
- HEIDEGGER, M., u: »Der Spiegel«, *Gespräch mit Martin Heidegger am 23. September 1966*, Nr. 23/1976.
- SPECTRUM
časopis
studenata
KBF-a
- JASPERS, K., *Duhovna situacija vremena*, MH, Zagreb, 1998.
- MATULIĆ, T., *Religija i tehnika*, u: Filozofska istraživanja, 88 (1/2003).
- RIFKIN, J., *Biotehnološko stoljeće. Trgovina genima u osvit vrlog novog svijeta*, Naklada Jesenski i Turk – Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 1999.
- SPENGLER, O., »Čovjek i tehnika«, u: *Čovjek i tehnika. Kulturno-filozofski eseji*, MH, Zagreb, 1944.
- WISSER, R., *Martin Heidegger u mišljenju na putu*, DEMETRA. Filozofska biblioteka Dimitrija Savića, Zagreb, 2003.